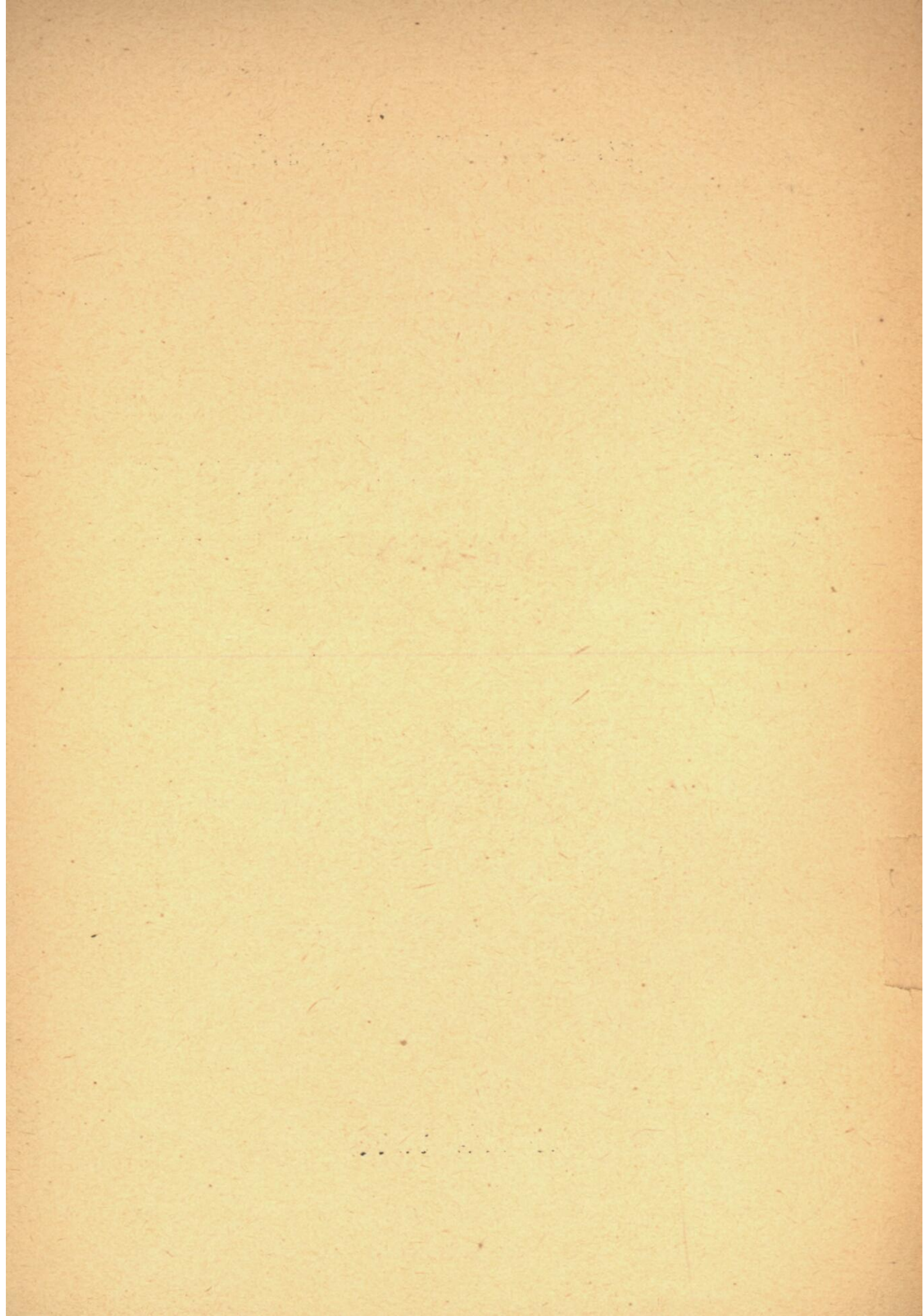

4/10505.
ІНЖ. М. СЦІБОРСЬКИЙ

ДЕМОКРАТІЯ

ПРАГА 1941

НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА «НАСТУП»

ЧИСЛО 15.

ІНЖ. МИКОЛА СЦІБОРСЬКИЙ

Демократія

ПРАГА

1941

НАКЛАДОМ В-ВА «ПРОБОЄМ»

U.10505.

236588

Всі права застережені.

16050

SLOVANSKÁ KNIHOVNA

3186141125

У.М.К.

Тираж: 5.000 примірників.

Друк. І. Андреска вд., Прага XII, Белеградська 10.

Нашу сучасність позначають політично-економічні потрясення, суспільні антагонізми, занепад старих форм існування й маразм. Політики й теоретики всіх цивілізованих країн від літ зайняті проблемами так зв. світової кризи. Одні з них бачать у цій кризі насамперед політичні причини, другі — економічні, ще інші — психологічні, і т. д. Ми гадаємо, що всі ці погляди небезпідставні, але жадний із них не зясовує й не вичерпує згаданих проблем у цілому. Бо в дійсності, всі хворобливі явища сучасності — це тільки часткові наслідки загальної кризи **цілого історичного циклю нашої доби та його світогляду.**

Одним із головніших апостолів цього світогляду, що його прийнято називати **індивідуалістично-гуманістичним, або лібералістичним** — був Ж. Ж. Руссо, а тією силою, що практично видвинула його на кін життя — стала велика французька революція. Як відомо, підставова концепція лібералістичного світогляду полягала в твердженні Ж. Ж. Русса, що по своїй природі людина є уосібленням добра й досконалости, але її »псують«
творені державою суспільні приписи й закони. З цієї концепції створилася теорія невтручання держави в громадські взаємовідносини, що мали самі регу-

люватися »свобідною грою« суспільних сил для загального добра. Лібералістичний світогляд створив у плані політичному — **демократію**, а в плані економічному — **капіталізм**.

Опановуючи духове, суспільне й господарське життя, він змінив існуючі в тій добі погляди на людину й на її відносини з державою, та вплинув на створення нових політичних устроїв. Устрої фєвдалізму й станової монархії — що попереджали французьку революцію — трактували людину за об'єкт (предмет) панування над нею державної влади. Людина не посідала власних — впливаючих з її внутрішньої й громадської особовости — прав. Ці права вона набувала тільки з волі й за згодою володаря держави — монарха. Монарх (король, пануючий князь, і т. д.) був єдиним сувереном і джерелом усіх прав; від його волі залежало уділювати якусь частину цих прав окремим особам, чи суспільним станам (звідси походить: »монарша ласка«, »королівські привілеї«, »царська даровизна«, і т. д.). Повноту й неподільність монаршого суверенітету якнайповніше окреслили королі Франції відомою формулою: „Le roi — c'est moi!“ («Держава — це я!»).

Лібералістичний світогляд і проголошена в часі французької революції »Деклярація прав людини й громадянина« цілком опрокидували ці старі поняття й теорії. Вони виходили з визнання за людською особовістю власних, абсолютних, незалежних прав і цінностей, що обумовлювалися самим фактом її народження (свобода). Продовженням цієї підставової ідеї лібералізму було визнан-

ня людини не за об'єкт, а за суб'єкт (підмет) права, що повинно виходити з однакових для всіх громадян засад (рівність). Особиста свобода й рівні громадські права людей допускали обмеження тільки в сферах, що були необхідні для організації суспільного співжиття на засадах згоди, єдності й загального прогресу (братерство). Так створено було відомі класичні принципи лібералізму: »свобода, рівність, братерство«.

Нові теорії перенесли поняття суверенності на цілий нарід (націю), як той суспільний збір, що складається з наділених усіми політичними правами громадян. Окремий громадянин ставав таким чином як би частинним носієм суверенного права цілого народу. Впродовж ХІХ. ст. ці ідеї особистої й громадської свободи набирали все більшого признання й поширення — оформлюючися в потужний рух лібералізму. Під впливом останнього, відбулася перебудова державних устроїв майже всіх цивілізованих країн світу — оперта на засадах демократії. В процесі розвитку суспільно-господарського життя, нових соціальних клас і політичних партій — демократичні форми державних устроїв дійшли до свого завершення у вигляді режиму **парламентарної демократії**.

Устрій парламентарної демократії виходив із наступних засад:

1. Визнання самоцінності людини та її рівності з іншими людьми.
2. Наділення її всією повнотою особистої свободи й громадських прав, обмежуваних тільки для загальних суспільних інтересів.

3. Визнання цілого народу (нації) за єдиного носія державної суверенности; носія — якому належить виключне право порядкувати своїм політичним, суспільним і господарським життям.
4. Організації державного кермування на підставі основних законів (так зв. конституція) і при помочі органів (парламентів), обраних народом на підставі чотиричленної формули виборчого права: загального, рівного, безпосереднього й тайного голосовання (цю виборчу формулу в публіцистиці іноді називають «чотирихвісткою»).

До ідеї народнього представництва на підставі загального голосовання й до способів його організації, політична думка проте дійшла не зразу. Ще французьке «Національне Зібрання», в червневі дні 1789. року, не знало, як практично оформити цю ідею, хоч стояло до неї вже дуже близько. В славнозвісній «Деклярації прав людини й громадянина» (ст. ст. 3, 6, 12) читаємо такі формулювання ідеї народнього представництва:

- »Засада всякого суверенітету лежить в істоті своїй на Нації. Ні одна корпорація, і ні один індивід не може здійснювати владу, що не походить від Нації.« —
- »Закон — це вираз загальної волі. Всі громадяни мають право брати участь персонально, чи через своїх представників, в творенні закону.« —
- »Публична влада встановлена в інтересах усіх,

а не для часткової користи тих, кому вона довірена.» —

Характерні формули, що стосуються до народнього представництва, стрічаємо й у перших трьох статтях французької конституції 1791. року:

- «Суверенітет є єдиний, неподільний, невідємний і незнищимий. Він належить Нації; ні одна частина народу, ні один індивід не може присвоїти собі здійснення суверенітету.» —
- «Нація, від якої єдино випливають всі власті, може їх здійснювати тільки через делегацію.»
- «Законодавча влада делегується Національному Зібранню, що складається з представників — свobodно обраних народом.» —

В цих декларативних і конституційних формулах виразно узмістовлюється ідея загального виборчого права, але зреалізувати його практично французька революція не спромоглася. Дальшим етапом на цьому шляху була революція 1848. року, коли під впливом «батька загального виборчого права» Ледрю-Роллена було проголошено, що «виборче право буде прямим і загальним, без якого-небудь ценза». Коли «Деклярація прав людини й громадянина» видвигнула ідею народнього представництва, то декрет 5. березня 1848. року сконкретизував ідею загального, рівного, прямого й тайного голосовання, і саме тому правники надають йому історичного значення в розвитку демократії. Своє повне завершення виборче право знайшло на переломі ХІХ—ХХ. ст. і особливо після закінчення останнього року світової війни, коли була переведена Версайська реконструкція нової Європи.

Теоретичний зміст демократії й та суспільна місія, яку вона на себе перебирала: її живі ідеї, що були таким контрастом до мертвої схолястики старої доби — давали їй творцям і сучасникам надії, що вона стане чинником небувалого прогресу й спроможеться витворити найбільше наближені до ідеальної досконалости устроєво-політичні форми. Ще донедавна такі погляди на творчу місію демократії були настільки поширеними, що навіть критичний підхід до її теорій уважано в суспільній opinio за ознаку »некультурности«, або зверненої проти народніх інтересів »реакційности«... Та ця віра в демократію не оправдалася. Вже перед світовою війною 1914—18 рр. лібералізм — як світогляд, і демократія — як політична система, опинилися в тяжкій кризі. Період по світовій війні з одного боку позначився назверх найбільшими успіхами демократії, але саме в цьому часі вона ввійшла у найбільше тяжку стадію своєї внутрішньої кризи. Кожний новий рік завдавав їй усе нові удари й потрясення. Формально пануючи на всіх континентах і спираючися на найбільших світових потугах — вона тим неменш усе більше тратила на своїй силі й впливах.

На кін життя зявилися нові — раніше незнані — політичні ідеї й устрої (комунізм, фашизм, націонал-соціалізм), загальною ознакою яких є їхня непримирима ворожість до ідей і системи демократії. Під впливом систематичних невдач демократії, значна частина світової opinio, що вірила раніше в непомильність її теорій і рецептів, зачала відвертатися від неї — добачуючи саме

в ній джерело загальної кризи, що від літ трясє світом. Нова фаза сучасної війни, що виявилася в блискавичному розгромі низки демократичних держав (зокрема остой демократії — Франції) під ударами Німеччини — поставили демократію вже в катастрофальну ситуацію!

Наша доба визначається великими катаклізмами. Втративши попередні шляхи своїх прямувань, людство намагається віднайти нові в буревію боротьби, нових ідей і суспільних реформ. Іде переоцінка всіх тих цінностей, що донедавна були вічними й непорушними. Ці революційні процеси вдаряють у демократію — розхитуючи її основи.

Для зрозуміння кризи демократії, треба ближче розглянути ті умовини, з яких вона історично вийшла й серед яких розвивалася. Ми вже згадували, що її колискою була велика французька революція. Ця остання викликана була не лише дефектами устрою старої абсолютистичної монархії й помилками її політики, але **насамперед органічними змінами структури** тогочасного суспільства й господарських відносин. В ті часи вже оформилися нові суспільні верстви, що — набираючи все більшої політичної й господарської ваги в державі — не могли надалі годитися з існуванням перестарілого режиму, і з опануванням його родовою аристократією, що в той час уже втрачала своє колишнє значення конструктивного суспільного фактора. Ускладнення господарських відносин також вимагало ґрунтовних змін продукційних умовин, що вже не уклалися в старі форми.

Всі ці обставини, після низки революційних

катаклізмів і вибухів упродовж ХІХ. ст. створили в площині суспільно-устроєвій — політичну демократію, а в господарській — економічний лібералізм, необхідний для розвитку нових форм капіталістичного виробництва. На **політичній демократії, економічному лібералізмі й капіталізмі** сперлася вся ідейна й устроєва система доби ХІХ. і початку ХХ. ст.

В ділянці суспільно-політичній, демократія своєю молодою енергією й творчим патосом швидко полонила життя, збагативши його справді епохальними вкладами культурного й цивілізаційного поступу. В ділянці господарській — капіталізм створив блискучу еру технічно-матеріального прогресу. Опертий на повні життєвої ініціативи нові суспільні стани, використовуючи технічні винаходи й удосконалення — капіталізм усе більше поширював свою експансію, будуючи нові форми матеріального й цивілізаційного життя. Це була справді щаслива весна розвитку демократично-капіталістичної системи!

Проте вже в другій половині кінця минулого століття, демократія зазнала перші перешкоди на безжурному шляху свого розвитку. Насамперед викрилися суперечності між її ідейними засадами «свободи, рівності, братерства» і реальним укладом суспільно-господарських відносин, що їх вона витворювала своїм устроєм. Поступ політичної демократії йшов у парі з поширенням нової форми господарського виробництва — капіталізму. В цьому сполученні демократії й капіталізму не було нічого випадкового, бо обі ці форми політично-еконо-

мічного устрою були між собою тісно зв'язані й себе взаємно доповнювали, як іманентні явища.

Капіталізм, що передумовляв свободу господарської діяльності (так зв. економічний лібералізм) не міг існувати в часах старого фєвдального устрою, з його зв'язаним характером натурального господарства, привілеями, замкненими й регульованими ремісничими цехами, і т. д. Демократія, скасувавши формальну нерівноправність людей перед законом, знищивши станові та інші привілеї й побудувавши свою економічну систему на вільній конкуруючій грі свободних суспільних сил — розкрила перед капіталізмом безмежне поле діяльності!

Отже існування капіталізму було б неможливим без демократії; з другого боку й сама демократія джерело своїх розвоєвих сил знаходила в капіталістичній системі виробництва. Розвиток її був би утруднений, а то й неможливий, без зросту культурного рівня народніх мас, без загального поступу й технічної цивілізації, а проголошені нею засади правної, особистої й суспільної свободи вимагали існування такої господарської бази, на якій ці засади могли б реалізуватися й матеріяльно. Цим вимогам демократії, як здавалося, в цілості відповідав капіталістичний устрій. Але згодом сталося так, що це органічне сполучення фатально відбилося на демократії й стало джерелом її суперечностей та перманентних криз.

Доля демократії й капіталізму так тісно зв'язані, що необхідно окремо спинитися над еволюцією історичного розвитку капіталістичного устрою,

бо без зрозуміння її годі правильно зрозуміти й механіку тих суспільних процесів, що остаточно поставили демократію над прірвою катастрофи.

* * *

Капіталістичний устрій — подібно, як і інші господарські системи, що його попереджали — є **категорією історичною**. В історичному процесі економічного розвитку, — капіталізм у його сучасних формах — це лише одне з посередніх кільцят єдиного ланцюга спрямованої в будучність еволюції. Прийдешні форми цієї еволюції тяжко збагнути, але вона сама по собі є доказом закону постійної **замінності**, що іманентна самому життю.

Доба капіталізму зачалася приблизно перед півтора століттями. Економічними побудниками народження капіталізму були з одного боку — розклад фєвдально-кріпацького господарства, а з другого — перестарілість цехово-ремісничого устрою, що перестав відповідати зростаючій швидкості торговельного обміну. Безпосереднім фактором історичної актуалізації капіталізму була нова ера текстильно-машинової продукції в Англії (так зв. «манчестерство»). Діяння нових господарських сил ішло в парі з корінними суспільно-політичними змінами. Знесилений спочатку боротьбою проти абсолютистичної монархії, а пізніше за цю монархію — старий керівний фєвдальний стан зазнавав усе глибшого розкладу, як суспільний фактор, і здавав позицію за позицією новому чинникові — **буржуазії**, зродженій зміненими суспільними й економічними умовами.

З французькою революцією зродилися гасла економічного лібералізму (цебто нічим необмежованої свободи господарської діяльності), що швидко перетворилися в ідеологічну базу для розвитку так зв. машинової ери. З того часу одне технічне відкриття слідувало за другим, даючи молодому капіталізові все нові стимули для творчого розвитку. Етапи розвитку капіталізму, яким людство має завдячувати сучасний рівень цивілізації, можна звести до наступних:

1. Розвиток текстильної промисловости (зачався в 80. рр. XVIII. ст.).
2. Ера машинової продукції (початок її датується 1805. р.).
3. Відкриття залізничої комунікації й транспорту (1825. р.).
4. Ера вугілля, хемії й електрики (з 1870. р.).
5. Доба електрики високого напруження (1885. рік).
6. Доба автомобілевого й авіаційного мотора й радіа (початок 1905. р.).

Кожний із цих етапів давав капіталізові нові розгонові товчки для все нових досягнень матеріально-технічної цивілізації. Особливо сильних темпів у своїм розвитку капіталізм набув з відкриттям залізниць. Європа ввійшла після цього в полосу гарячкової господарської конюнктури й накопичення багатств. Як знак часу, пануючий тоді у Франції Людвик-Філіп (по назві — »король-буржуа«...) кидає народові гасло збагачення. В Англії, під впливом теорій великого економіста Адама Сміта, стають пануючими ідеї так зв. фріт-

редерства (свободи торгівлі) з їхньою засадою „laissez faire, laissez passer“. В Німеччині вперше з'являються »промислові королі« — Крупп, Шті-несс, Маєр, і др. У Франції, Англії й Німеччині засновуються перші спекулятивні банки... Свого апогею капіталізм досягає в кінці ХІХ. ст. Буржуазія, що в той час стає вже світовою силою, демонструє його здобутки на першій світовій виставі в Парижі.

Але при невпинному зростанні, капіталізм уже в початкових часах своєї »весни« зачав зазнавати й перші кризи (в 20, 30. і 40. рр. ХІХ. ст.), що згодом стали органічною властивістю його устрою — повторюючися кожних 5—10 років. Та цим явищам тодішні економісти - теоретики не надавали перебільшеного значення, уважаючи кризи за неминучу »закономірність«, що в інтересах самого капіталізму тільки »реґулює« стихійний характер його продукції. Тепер ми вже знаємо, що ці кризи були певними зловіщими симптомами внутрішньої хвороби капіталізму, і наслідком його **орґанічних деструктивних властивостей**, що обумовляються наступними основними причинами:

1. Неуреґулованим, або — як дефінює наука політичної економії — стихійним характером капіталістичної продукції, в якій попит і пропозиція товарів на ринку визначаються не якимсь суспільним планом, а тільки грою свободних господарських сил — опертих на засаді вільної конкуренції. З розвитком капіталізму, цей стихійний характер його продукції зачав виявлятися в перепродукції товарів, витво-

рюючи надвижку пропозиції товарів понад ту кількість, що її міг поглинути ринок.

2. Тенденцією капіталістичного виробництва до все більшої концентрації, що об'єктивно впливає з самої його природи, що вимагає централізації.

3. Боротьбою за панування на ринках.

Викликана капіталізмом промислово-технічна революція, що спочатку забезпечувала йому можливість **екстензивного** поширення, повільно закінчувалася. На чергу дня прийшла гостра необхідність відшукування все нових ринків. Певний час це завдання здійснювалося шляхом колоніальної експансії передових капіталістичних держав, однак згодом і ці можливості вперлися в стіну переплутаних господарсько-імперіялістичних антагонізмів держав і окремих національних капіталістичних систем. В наслідок низки обставин, капіталізм зазнав істотної зміни в своїм первісному характері й організаційних формах. Настала доба **інтернаціоналізації** капіталу, а разом із цим його перехід до нових інтенсивних форм продукції, що пішли по лінії **концентрації** (централізації) капіталу.

В усіх промислових країнах повстають велетенські трести, картелі й синдикати, що набувають міжнароднього, а то й світового, економічного значення. Первісну форму особистої відповідальності й ініціативи підприємця заступає **анонімна** форма у вигляді акційних компаній, що стають основними в капіталістичному устрої. Персональна творчість і воля капіталістичного продуцента замінюються безвідповідальністю акційних зібрань, що

зацікавлені лише в якнайбільших дивідендах (зисках на акції). А разом із цим втрачають своє значення приватна ініціатива й вільна конкуренція — ці первісні регулятивні фактори капіталістичної продукції. Їх заступає **монополізм** фінансово-промислових гігантів, що перетворюються в бюрократичні організації.

З бігом часу, складна гієрархія сконцентрованого капіталу все посилювалася. Потреба величезних засобів для фінансування колосального виробничо-обмінного апарату покликала до життя **банки**, що швидко перетворилися в інтернаціональні організації, набули рішальної ролі в світовій економіці й опанували окремі національні господарства — використовуючи свої могутні засоби для ширення впливів на парламенти, пресу й суспільну опінію. Капітал таким чином втрачає свій початковий національно-продукційний характер. Капіталістична система в своїй еволюції доходить до форми **інтернаціонального фінансового капіталу**, що стає ціллю в собі. Гасло — «економіка визначає політику» — в своєму неприхованому розумінні зачинає означати, що долю людства, керівництво загальними процесами життя й політикою світу захопила до своїх рук кліка інтернаціональних магнатів капіталу. Мотором капіталізму стає біржова спекуляція...

В початках, коли капіталістичну систему характеризував промисловий, продукуючий капітал — твердження про конструктивну місію цієї системи мали під собою ґрунт. В цій добі, власник капіталістичних засобів продукції справді висту-

пав не лише в ролі споживача прибутку, але й творця матеріальних вартостей. Часто-густо він був також піонером цивілізаційного поступу. І це виправдувало його місце в соціальному устрої. Цілком інша роля **фінансового** капіталу, що став домінуючим чинником у сучасній капіталістичній системі. Основним стимулом його чинності, що базується на скаженій швидкості обороту («гроші — час!»), є прагнення здобути **якнайбільший зиск**, і то зиск, придбаний не в процесі творення **реальних** цінностей, (які були б оправданим еквівалентом зиску), а в **спекуляції** символами цих цінностей, які штучно створили акційно-біржові форми сучасного фінансового обороту. Фінансовий капітал створив нову економічну функцію **посередництва**, і новий антисоціальний тип **посередника** (суспільного паразита), класичним зразком якого є тип модернього біржового грача.

Сама природа фінансового капіталу, що до сфери його інтересів і персонального складу — **інтернаціональна**. Якщо мислити капіталістичний устрій як форму — імманентну національній, державно-господарській структурі життя народів — то **фінансовий капітал є її парадоксом, ворогом та шкідником**. Національно-господарські інтереси країн, в яких він оперує, для нього мають найменше значення! Класичним прикладом його деструктивної чинності можуть служити грандіозні біржові й банківські крахи в Нью-Йорку (в 1929. році), що потягли за собою господарські й фінансові катастрофи не тільки в Сполуч. Державах Північної Америки, але й у низці інших країн. Характерно

при цьому, що згадані крахи сталися не в наслідок реального зниження цін на товари, але в зв'язку зо свідомою спекулятивною грою на зниження біржових курсів, що її провадили банкири Волл Стриту в цілях наживи. Цей злочин привів до тяжкої кризи головних артерій світового господарства. Таких прикладів темної, антисоціальної ролі фінансового капіталу можна привести сотки!

Цікаву характеристику деструктивних прикмет фінансового капіталу дає в своїй праці «Сьогодні й завтра» — такий авторитетний знавець капіталістичних відносин, як відомий американський промисловець Форд. В сучасному капіталізмі Форд добачує два різні по істоті фактори: капітал промисловий і капітал фінансовий, що чим далі, тим усе більше, опановує економіку. Відповідно до розподілу капіталу, існує розподіл і його власників, що діляться на промисловців і фінансистів. Капіталіст-промисловець (власник і керівник даного підприємства або так зв. «капітан промисловости») ставить в основу своєї діяльності інтереси підприємства. Побудником цієї його діяльності є отже творчість, цебто елемент суспільно-конструктивний і духовий. Капіталіст-фінансист ставить натомісць на першому місці персональну матеріальну користь — начало деструктивне й спекулятивне в самій своїй істоті.

»Змішуючи промисловий і фінансовий капітал — пише Форд — ми сполучаємо два не тільки різні, але й ворожі поняття. Промислове підприємство не може водночас служити й суспільству і фінансам. Можна ствердити, що фінанси у вла-

стивому розумінні цього слова не тільки не допомагають промисловості, але навпаки — живуть її експлоатацією й нищенням... Капітал, що локується в дане підприємство під заставу його живих сил — це мертвий капітал! Коли ж підприємство працює тільки по волі цього мертвого капіталу, то його головною метою стає тільки винагородження власника цього капіталу... Він не тільки не є одною з живих сил діла, але перетворюється в його мертвий тягар... Протягом віків деякі групи людей, наділені надзвичайним чуттям (тут Форд має на увазі чуття спекулятивне), по праву спадщини володіли більшою частиною золота на землі. Не все існуюче золото належить їм, але все ж його в них досить, щоб бути панами положення й по своєму бажанню творити мир і війну... Їх могутність полягає не в золоті, що само по собі не має ніякої ціни, але в умінні кермувати тими уявленнями, яке люди мають про золото: в підпорядкованні людей певній концепції цього поняття... Верховна роль капіталу — річ реальна, і вона переводиться групою фінансистів«...

Згадана праця Форда звернула на себе в свій час увагу цілого світу. Від нього чекали дальшої критики фінансового капіталу. Але раптом Форд замовк, як кажуть, після того, коли з невідомих причин із ним зачали траплятися »невдачі« при поїздках автом, що мало не коштувало його життя... Не всі погляди Форда можна приймати без критичної перевірки, бо в них є дуже багато суб'єктивного, але в основній своїй частині його характеристика сучасного капіталізму є вбивчою!

Справді, в останніх десятиліттях, концентрація фінансового капіталу досягла неймовірних розмірів. Малюнок ненормального розподілу національних багатств, викликаного капіталістично-фінансовою концентрацією, дав перед кількома роками американський сенатор Бора такими словами:

»Економісти обраховують, що у нас приблизно 3% населення контролюють 75% національного багатства. Не хочу бути педантом і скажу, що в нас 4% розпоряджає 80% національного капіталу. З цього приводу я хотів би поставити на чергу дня одну проблему. Я зовсім не прихильник експропріації майна цих 4%, але чи не було би справедливим, щоб решта 96% населення також прийняла певну участь у кермуванні національним майном? Доля цих 96% нам мусить бути ближчою, ніж інтереси 4%...«

Подібне явище вражаючо нерівномірного розподілу національних багатств стало загальним і в Європі ще перед світовою війною; і тут майже в усіх країнах невеликі групи маґнатів капіталу протиставлялися **нації**, що в значній своїй частині була навіть позбавлена вистачальної покупної сили для зужитковання випродуковуваних капіталізмом товарів. Скермовані концентрично, капітали окремих національних господарств зачали стикатися між собою в боротьбі за ринки — витворюючи політичні конфлікти, що розв'язувалися силою зброї. Безпосереднім наслідком цієї економічної боротьби була й остання світова війна.

По світовій війні певний час мало місце буйне оживлення процесів капіталістичного господарства.

Цей період «проспериті», що особливо в Сполуч. Державах Північної Америки набув якийсь гістеричний характер, давав деяким економістам підставу до висновків, що капіталізм уже пережив свої хвороби й знову вступає в еру нового блискучого розвитку. Та ці погляди показалися мильними. В 1927—28. рр. світ знову опинюється в залізних кліщах нової кризи, що швидкими темпами огорнула всі ділянки життя й уже не сходить із порядку денного. Останнє десятиліття йде під знаком цієї перманентної кризи, що — то переходячи в економічні депресії, то знову загострюючись — доводить світові економічні відносини до цілковитого хаосу. Наслідки цієї кризи показалися жахливими!

Під поняттям революції, більшість звикла розуміти вибухові народні катаклізми, з проливом крові, терором і т. д. В кінці світової війни й після неї — світ бачив і низку таких революцій, яких найбільше маркантним зразком була большевицька. Та в житті цивілізованих народів має тепер місце ще інший історичний катаклізм, що виявляє всі познаки **соціальної** революції. Це революція цифер, банківських конт і статистичних даних; революція »тиха й безкровна«, але застрашаюча своїми наслідками! Вона виявляється в прогресуючому параліжу господарчої організації, в банкруцтвах підприємств, в крахах банків, в масовому безробітті, в безпомічних борсаннях соток мільйонів людей, в діловому й духовому маразмі!

Економісти обраховують, що в певних періодах останньої кризи капіталістичного господарства,

світова продукція зменшувалася наполовину від нормального рівня. Направити цей катастрофальний стан можна було тільки шляхом збільшення суспільного попиту на товари, цебто інтенсифікацією торговельного обороту. Але на перешкоді цьому завданню незмінно стояла та обставина, що саме з причин передкризової перепродукції й браку попиту на її вироби (наслідком цього й наставали періоди катастрофального зменшення виробництва) витворювалося масове безробіття, а з ним і послаблення покувної сили населення. За статистичними даними, в останніх роках у цивілізованих країнах світу перебувало коло 50,000.000 безробітних, разом із родинами, які вони удержували. Говорячи економічною мовою, вся ця величезна маса людей »виймалася з господарського обороту«, і не тільки не могла бути консументом капіталістичної продукції, але саме лягала непосильним тягарем на бюджети держави, що змушені були шляхом підмог рятувати її від голодової смерті. Витворювалося таким чином замкнене коло, з якого так і не знайдено виходу.

Цей стан викликавав справжні революції в фінансовій політиці і в бюджетах навіть найбільше економічно потужних країн. Перед кількома роками економісти Прайс і Вінклер встановили, що розмір міждержавних боргів (не рахуючи так зв. політичних боргів), що тяжать над країнами Європи й Америки, сягає 62.000,000.000 доларів (по довоєнному курсу: коло 3,000.000,000.000 франц. франків; цифра — що має практичне застосування хіба тільки в астрономії!). Одна лише щорічна виплата від-

сотків по цьому капіталу виносить 5.000,000.000 доларів. Як бачимо, міжнародні борги дійшли рівня, при якому навіть оплата відсотку стає нереальною. Звідси один із «ключів» до зрозуміння, чому деякі держави — всупереч договірним зобов'язанням і засадам кредитового довіря — остаточно «махнули рукою» на свої борги й перестали взагалі їх платити.

Поруч із цим, у всіх державах щороку виявлялися прогресуючі бюджетові дефіцити, що сягали мільярдних сум. Крім зброєнь, причиною цього явища були податкові недобори — як наслідок економічної кризи, безробіття й послаблення покупної сили населення. Грошове господарство держав усе далі дезорганізувалося масою перебуваючих в обороті грошових сурогатів (акцій, векслів і т. д.), що не мали покриття й спричинювали масові зловживання — руйнуючи засади кредитового довіря. Засобом «лікування» державних фінансів стали інфляції, що надзвичайно тяжко відбивалися на основній масі населення.

Такий загальний малюнок повоєнної кризи, що виявила розклад капіталістичної системи й кинула світ на роздоріжжя хаосу. Всі спроби лікувати капіталізм тими рецептами, що їх рекомендувала класична політична економія — не дали жадних наслідків. Стало ясным, що внаслідок цілої низки прогресуючих своїх хворіб, капіталізм здегенерувався й втратив імпульси до дальшого розвитку; що від нього «відлетіла» його колишня творча «душа», і залишилися тільки мертві форми, які рухаються вже по інерції.

Економіст Фрід, аналізуючи явища розкладу сучасного капіталізму, приходять до наступних висновків:

1. Механічно-промислова революція закінчилася. Нових побудників, що могли б стимулювати дальший розвиток класичних форм капіталізму, не передбачається.
2. Сучасна криза, з її соціяльними катаклізмами, масовим безробіттям і падінням цін, в своїм характері є першою в історії капіталізму; її причини лежать не у відомому явищі змінливості економічних конюнктур, а в розкладі й переродженні основних елементів капіталізму.
3. Вільне господарство, що характеризувало первісну капіталістичну систему, застигло в трестах і концернах сконцентрованого капіталу, які змонополізували продукцію. Потужні картелі й синдикати знищили конкуренцію й диктують рівень цін. Тим самим втратили всяке значення такі підставові елементи капіталізму в перших фазах його розвитку, як приватна ініціатива й вільна конкуренція. Здеактуалізувалася й третя засада капіталізму — свободна торгівля, яку звели нанівець система протекціоналізму й прагнення держав до економічної автаркії.
4. Капіталізм привів до різкого розподілу нації на два нерівні табори: власників і пролетарів. Коли капіталізм чим далі то все сильніше зливається з меншістю суспільства, то водночас інтереси більшості все виразніше зливаються

із інтересами нації - держави. Звідси ріст соціяльних рухів проти капіталізму.

5. Капіталізм перестав уже давати суспільству творців і керівників; він виродився в буржуазію, що живе тільки спадщиною »великих батьків«. В протилежність капіталу — нові ідеї й нових вождів зачинають давати народні маси й держава.

Все це явища глибокого, прогресуючого розкладу капіталістичної системи, якого вже не направили за допомогою підвищення або зниження валютних курсів, чи збільшенням відсотку фабричної продукції... Криза капіталізму стане тим більш наочною, коли вглянутися, до яких наслідків привела його еволюція в **соціяльній** площині.

Масове використання робочої сили в капіталістичних підприємствах, потягло за собою скупчення в містах величезної кількості робітників, що, втягаючися в темпо великоміського життя, швидко втрачали свій початковий (сільський) консерватизм і малорухомість. Позбавлені всякої власності, ці робітники за джерело існування могли мати тільки працю власних рук — продаючи її на формально »вільному«, фактично ж вповні змонополізованому капіталом, ринку праці. Так народжується новий соціяльний стан — **робітнича класа**, або **пролетаріят**.

В ту початкову еру розвитку капіталізму, коли засади економічного лібералізму вважалися священними й непорушними, суспільству й державі було внеможливлене втручання в господарське виробництво, не існували закони про охорону праці,

регуляції зарібної платні й соціального забезпечення. Це забезпечувало власникам капіталу безконтрольне використання робочої сили. Приклади праці робітників на фабриках, заводах і шахтах по 12, 14 і навіть 18 годин денно були буденним явищем. До непосильних фізичних праць використувано також жінок і малолітніх. Для виправдання такої надмірної експлоатації людини, деякі тодішні економісти видвигали різні етичні (!) і господарські теорії, як от, наприклад, славнозвісну теорію «залізної зарібної платні». За цією теорією, оплата праці робітника могла досягати лише такого рівня, щоб він міг задовольняти основну потребу свого відживлення: купувати хліб... Надвижка платні понад цей рівень — повчали теоретики — сприятиме підвищенню життєвого й культурного рівня робітників, наслідком чого непропорційно зростатиме кількість народжень у робітничих родинах. Цей популяційний приріст витворить перенаселення, а разом із ним і... «зайву робочу силу» та безробіття.

Отже зроджена під гаслами «свободи, рівності й братерства», молода класа капіталістичної буржуазії швидко перетворилася в чинник соціального поневолення робітництва й матеріального визиску його праці. Визиск праці капіталом обумовлявся не самим тільки «хижацтвом», чи аморальністю капіталістів (як у цьому стараються переконувати демагогічні псевдосоціалістичні брошурки). Експлоатуюча роля капіталу впливала з самої його внутрішньої істоти — уявляючи з себе один із факторів капіталонакопичення, без якого не мог-

да існувати сама капіталістична система в її класичних формах. Першим із державних мужів Європи, що здавав собі справу з цих властивостей капіталізму — був Бісмарк, що пробував обмежити економічний лібералізм націоналізацією залізниць, запровадив соціальну асекурацію робітництва, і т. д.

З бігом років, еволюція капіталізму викликувала все зростаючу суспільну **диференціацію**, базовану на **протилежності** господарських інтересів і на **соціальной** боротьбі. Суспільство, що раніше (в часах фєвдалізму й станової монархії) ділилося на окремі стани за родовою ознакою, зачало з капіталізмом розкладатися появою **соціальных клас**. Ознакою й побудником приналежности до тієї чи іншої класи стали вже не умови народження, а спільність, чи протилежність **матеріального інтересу**.

Капіталізм зродив, як реакцію, потужну робітничу класу. На кін історії приходить зловіща постань Маркса з проповіддю матеріалізму, класової боротьби й соціальной революції. З 50. рр. ХІХ. ст. вже зачинаються робітничі штрайки й розрухи. Під впливом Маркса й Енгельса, Лясаль засновує в Німеччині першу соціал-демократичну партію. В 1871 р. в Парижі вибухає відоме повстання «комунарів». Водночас із цим формуються робітничі професійні союзи для оборони пролетаріату й боротьби з буржуазією, і політичні партії, як виразники певних класових інтересів. Зав'язується гостре, пристрасне змагання між трудовими й нетрудовими верствами суспільства (між «експлоататорами й

експлоатованими») за право й можливість існування на землі; змагання — якому судиться позначити цілу дальшу, аж до наших днів, історичну епоху...

Трудові маси, що набували все більшої політичної сили й суспільної ваги та підносилися в своєму культурному рівні — згодом не могли не усвідомити разячих контрастів між високими ідеями демократії й реальною дійсністю в умовах капіталістичного устрою. Пропагуючи в теорії гасла свободи людини й почасти здійснивши її в площині формально-правній, демократія не спромоглася забезпечити цієї свободи в основній для існування суспільства соціально-економічній ділянці. Навпаки, якраз саме з розвитком політичної демократії й капіталізму, в його класично-лібералістичних формах, господарська і соціальна залежність маєтково слабшого від сильнішого проявилася з незнаною ще силою... **Формально вільний громадянин обернувся в раба нової соціально-економічної системи!**

Розгляд історичних процесів вказує, що політичні права й впливи даної суспільної групи майже завжди стояли в прямій пропорції до її господарської сили. Цього неписаного »закону« не зміла скасувати й демократія! З розвитком її політичної й економічної системи, проголошені нею громадянські й політичні права все більше втрачали на своїй практичній вартості — перетворюючися в замаскований середник узалежнення **більшости** від **меншости**.

Ідеї рівности, що в часі французької революції

штовхали до боротьби маси »санкюлотів«, на ділі обернулися лише в мертві літери писаних законів... В той час, як життя — ігноруючи ці закони — виразно прямувало до фактичної соціальної, матеріальної й політичної нерівності. Нарешті, заповідь братерства, що колись викликувала духові емоції й мрії найкращих умів революції — в реальній дійсності стала тільки затріпаною сентиментально-порожною фразою, без всякого внутрішнього змісту. Ніби глузуючи над цією заповіддю — життя прямувало шляхами боротьби, де рішав тільки один закон — права сильного!

Сподіючися знайти в капіталізмі союзника, що мав створити матеріальний підклад для її ідей **права, свободи, рівності й поступу** — демократія ґрунтовно завелася! Капіталістична система шкереберть опрокинула й уневажнила ці її ідеї — перетворивши саму демократію в **плютократію**, цебто в режим, де рішає тільки одна влада; влада **всесильного гроша!**

* * *

В своїй звичці до »толеранції« — демократія своєчасно не добачила небезпеки, яку уявляв для її ідейно-устроєвої системи капіталізм. Зрештою, скоригувати деструктивні властивості капіталізму вона могла б лише при умові створення певної практичної програми, що була б здатна давати вказівки для розв'язки складних проблем нового життя. На це демократія не спромоглася.

Щоправда, цих програм на папері було навіть багато. Але жадна з них не могла охопити суспіль-

ного життя якимсь конкретним і суцільним планом. Причини цього лежали насамперед у **дефектах** державно-політичного устрою демократії.

Не буде неправильною думка, що в ідеях демократії про політичний устрій була спочатку заложена якась парадоксальна віра в можливість створення «раю на землі» (пізніше цю віру запозичив у демократії інтернаціональний соціалізм). Ця віра базувалася на згаданій уже формулі Ж. Ж. Руссо, що кожна людина по своїй природі є уособленням добра й досконалости, і що всі люди однакові. Треба тільки якнайменше кермувати ними й виявляти якнайменшу **організовану** суспільну активність; тоді все якнайкраще влаштується «само собою», бо саме з вільної взаємочинности окремих людей уже **механічно** твориться справжня «народня воля»... Тільки не треба «дусити» цю волю реґляментами й приписами держави! Хай держава залишається тільки машиною для підрахунку цих одиничних «воль», і тоді суспільство безжурно прямуватиме до демократичних ідеалів, до «раю на землі»...

В суспільно-політичній площині, демократія перетворила свої ідеї в засади **виборного представництва** (парламентаризм) і **загального голосування**. Сучасний досвід уже виразно вказує, що ці засади виходили з хибних передпосилок. Він доводить, що держава — це **суцільний організм**, який неможливо механічно ділити на суму складників, бо ця **цілість** їм неспівмірна й живе власним життям, волею, логікою та законами; що життя держави немислимо узалежнювати тільки від випадкової ком-

бінації цифер при голосуваннях і від змінливих настроїв виборців, бо держава вимагає внутрішньої дисципліни й уміння підпорядковувати хвилові пориви залізній логіці **служення нації**.

Але коли демократія щойно виходила на історичну арену — її ідилічні теорії спиралися на творчому патосі й на гоні до влади молодих суспільних сил, що були підоймою революції й разом із демократією приходили на кін життя. Ці нові революційні сили певний час творили ілюзію життєвості ідилічних теорій про участь «всіх» у владі демократії, і утопії про можливість формувати державну цілість шляхом арифметичного підрахунку мільйонів розрізнених «воль». І треба було цілого століття, з його кризами, революціями й війнами, щоб світ переконався, що обставини нашої сучасності вже цілком не ті, що були в епоху народження класичної демократії.

Ніяка устроєва система в історії не вдержується, коли зникають духово-ідейні побудники, що її створили, і реальні передумови, що її упідставляли в житті. Цей закон виявився й на долі демократичного **парламентаризму**. Треба взагалі зазначити, що тільки в одній Англії парламентаризм виростав органічно. Коли застосовання його засад і форм поширилося й у інших країнах, і навіть певний час приносило суспільну користь, то це знову ж таки тому, що в тих часах парламентаризм спирався на молоді — повні енергії й волі до творчості — суспільні стани, які витискали вже розложеному фєвдальну аристократію. Та дальша еволюція демократії й капіталізму вплинула на вну-

трішнє переродження самих цих станів. Вони повільно »старілися«, деформувалися, консервувалися, втрачали свій первісний динамізм і розмах. Водночас із цим мінялася як внутрішня суть, так і форми парламентаризму — в напрямі його заокостенілости й розкладу.

Зростаючі соціяльні антагонізми, невпинна боротьба політичних, класових і економічних інтересів, що стали невідємними атрибутами демократії — привели до створення чисельних **політичних партій, груп і фракцій**. Використовуючи постулат демократичної свободи й безконтрольности, всі ці партії — що часто відображували еґоїстичні інтереси різних **антисоціяльних** груп — намагалися впливати через парламенти на державне кермування, послуговуючися для цього »інструментом« загалного виборчого права. Сумна роля славнозвісної »чотирихвістки« занадто відома, щоб над нею довше спинятися! Про це написано вже сотки й сотки різних публікацій. Тут тільки зазначимо, що певні деструктивні властивості демократичного »голосування« розуміли не тільки сучасники. Наслідки, до яких згодом привели ці засади суспільства й держави — передбачали деякі прозорливі політики Європи ще тоді, коли демократія була виповнена здоровими життєвими соками й переможно виступала в ролі творця нової епохи. Так Дізраелі, виступаючи в 1859. році в анґлійському парламенті з критикою демократичних засад виборности, так формулював своє розуміння парламентаризму: »Нам потрібні в парламенті всі елементи, що користуються пошаною й відповідальні

за інтереси країни. Ми повинні мати представництво територіяльної власності, промислові підприємства найкращого типу, солідну торгівлю; повинні мати професійні здібності в усіх їхніх формах, але крім того й дещо більше: ми потребуємо тут сукупність людей, не дуже близько звязаних ні з хлібороством, ні з промисловістю, ні з торгівлею, не занадто просякнутих професійною думкою й звичками; ми повинні мати сукупність людей, що представляють широку різноманітність англійського характеру; людей, що будуть суддями між цими великими державними інтересами й будуть змягшувати жорстокість їхнього суперництва«...

В думках Дізраелі виявляється геніяльне інтуїтивне відчуття засад **корпоративізму**, що стали тепер панівними в націоналістичних державах. Інший англійський політик Хюґ Кернс дещо пізніше писав: »Парламент мусить бути дзеркалом — представництвом кожної класи не відповідно кількості голосів і не відповідно цифрам, але відповідно тому всьому, що дає вагу й значення цій класі, з тим, щоб різні класи суспільства могли бути вислухані й щоб їхні погляди могли бути правильно відображені в парламенті без того, щоб одна класа дусила й приводила до мовчанки інші класи королівства«. І тут також бачимо передчуття засад корпоративізму й солідарности, що мають рішальне значення в структурі держав нової доби. Надзвичайно реалістичну характеристику парламентаризму дав ще пізніше (1884. р.) Адольф Пренс у своїй книжці »Демократія й парламентарний режим«. Він писав, між іншим: »Так, як без-

глуздно твердити, що треба вертати до режиму каст — так же безглуздно думати, що суспільство можна розглядати атомістично. Глибокою помилкою революції (демократичної) було те, що вона переочила, що депутат, який репрезентує **всіх** — не репрезентує **нікого!**«...

Але до цих критичних голосів демократія не прислухалася. Вона їх приймала за вияв »реакційности«, що намагається спинити її »поступ«. Механіка цифер — як основна підстава державного кермування — видавалася їй панацеєю, що в стані непомильно розв'язувати всі проблеми суспільного буття. Опанована цією гіпнозою, вона не помічала, що з бігом часу її ідеї ставали тільки запорошеним театральним реквізитом, а устрій — уосіблення парадоксальних протиріч і організаційних дефектів. Партійна диференціація суспільства, що дійшла при демократії до небувалих розмірів — спрофанувала первісний зміст парламентаризму й його ідеї. В практиці парламентаризму стало буденним явищем, що в стремлінні здобути виборчі голоси, а через них і владу в державі — партії послуговувалися різного роду блокуваннями, закулісовими інтригами, неморальними компромісами, підкупством, корупціями та іншими засобами впливання на суспільну опінію в бажаному для них напрямі. Ці методи профанували й викривлювали виборчі принципи демократії, і перетворили проголошену нею за святе святих свободу слова й думки в спекулятивний середник збаламучення й обдурювання народніх мас із одинокою метою: »вибити« з них якнайбільше голосів за кандидата даної партії.

Первісна концепція демократичної свободи слова й думки означала в своїй основній ідеї свободу **правди**; життя перемінило її в свободу **брехні й демагогії**. Політичне слово звелось до ролі комерційного реклямного плакату, при допомозі якого закликалося суспільну опінію до партійних крамниць. Саме поняття свободи, що означало вільний **обов'язок** людини самоудосконалюватися й прямувати до конструктивних суспільних цілей — перетворилося в **право** її безкарности перед суспільними й моральними законами!

Сучасний парламентаризм створив чисельну верству **професійних політиків**, що формально виступаючи в якості «народних вибранців», в дійсності цілком відірвані від народу. Партійні комітети стали своєманітними торговельними бюроми, де купується й продається суспільний інтерес. В керівництві партій скупчилися різні неморальні елементи, що надали політичній діяльності характеру несумлінного «гешефтмахерства» — відштовхуючи цим від неї найкращі творчі елементи суспільства. Це політичне «гешефтмахерство» частогусто межує з виразною криміналістикою! Досить лише пригадати афери Устриків, Ставіських і інші відомі «панамми» сучасної демократії (а скільки їх залишається невідомими!), в яких незмінно викривалася кримінальна співучасть визначних парламентарів і навіть членів урядів, щоб здати собі справу, що ховається тепер під назверхніми ідейними й організаційними шильдами демократії... Необхідність завжди рахуватися з закулісовими впливами різних груп і кожній із них забезпечу-

вати певні позиції в державному проводі — привела до гіпертрофії парламентарно-урядового апарату демократії, що став нездатним до швидких і доцільних рішень. Ці ж обставини спричинюють постійні урядові кризи, які виключають розраховану на довший час конструктивну державну політику — що виходила б не зо змінливих партійних і парламентарних конюктур, а з інтересів нації.

Неочікувано для самих творців демократії — «Деклярація прав людини й громадянина» зродила в історичній еволюції плутократію, яка свою економічну могутність і політичні впливи завдячує — за виразом Форда — «умінню кермувати уявленнями, яке мають люди про золото», і в підпорядкованні людей «певній концепції цього поняття» — що його створила плутократія у власних інтересах. Поруч із нею (як її експонент), другим мотором політичної демократії став професійний політик, про якого Пренс сказав, що він «представляє всіх і нікого»... Так створився парадокс демократії, коли її засади формального народоправства — замість служити інтересам **більшості** — стали середником використання цієї більшості **меншістю**. Як кажуть: «гора зродила мишу»! З многонадійних обіцянь демократії, її «вільний» громадянин дістав тільки право раз за кілька літ кинути до урни свій виборчий листок за політикуючого «фахівця» — якого він найчастіше навіть не знає й не шанує, яким не цікавиться і, не ховаючи своїх настроїв — шле «під три чорти»...

Реальна дійсність усе глибше розхитувала віру

народніх мас в універсальну життєвість ідей демократії та в її спроможності успішно рішати складні проблеми нового життя. Суспільність зачала усвідомлювати, що справді вільною робить людину не паперове проголошення свободи й не можливість у ряди-годи подати свій голос за партійний виборчий список, але **реальна** спроможність активно виявляти себе в суспільній творчості й без перешкод підійматися по соціяльній драбині; що справжня рівність — це не декляративна формула, а така **реальна суспільна система**, в якій кожному громадянинуві забезпечені однакові можливості життєвого старту — в напрямі духових, матеріяльних і соціяльних досягнень.

Самозрозуміло, що при всіх вищезгаданих морально-психологічних обставинах і структуральних дефектах — демократія не могла протиставитися деструктивним властивостям капіталізму та іншим розкладаючим її силам. Обмежуючися на пасивних декляраціях своїх старіючих ідей і принципів — які вчили, що «вільна гра» суспільних сил «сама» усуває зло для дальшого «поступу», — не хотячи й не вмюючи входити в сильні руки керми життям суспільства — вона втратила відповідний момент для власного скріплення в перспективах історії. І хоч назверхній поступ її ідей і системи продовжувався ще кілька десятиліть, то це вже був лише рух **інерції**.

Повільно дегенерувався й внутрішній зміст демократії. В початках свого народження, змагаючися з рештками середньовічної релігійної схоластики й монополістичними впливами католицтва

над духовим життям — лібералізм створив культ людської індивідуальності. Та згодом цей культ самоцінності людини почав вироджуватися в надмірний **індивідуалізм**; демоліберальний гуманізм все виразніше виповнювався **раціоналістично-позитивістичним** змістом, а свобода думки перетворилася в світогляд засадничого **атеїзму**. Первісна духовість демократії (що обумовляла її творчий розгін) уступила місце примітивному **матеріалізму**; єдність початкової мети — **антагонізмам**, а надломана енергія — **інерції**. Патос, віра й ідейне горіння зникли; залишилися тільки поживклі теорії й мертві реліквії без змісту. Народженню демократії присвчували ідеї, що уважалися за «вічні правди». Проте вона не спромоглася створити закінченого власного світогляду. Це тому, що наскрізь раціоналістична й скептична природа лібералізму була здатна тільки на творення релятивних, «умовних» вартостей. Так дух, мораль і віру — заступила матеріалістична розрахунковість нової доби, що фатально відбилася на демократії,

Розчарованість суспільства в реформаторській і ідейній місії демократії яскраво зарисувалася в появі нового світогляду й нової концепції суспільної організації — **в соціалізмі**. Коли капіталізм став для демократії свого роду «внутрішнім шкідником», що непомітно підточував її організм, то соціалізм — відкидаючи її ідеологічні й устроєві підвалини — проголошував їй отверту війну. Так опинилася вона поміж двох сил, з яких кожна розхитувала її по своєму... Після світової війни, світоглядова порожнеча й внутрішня слабкість де-

мократії виявилися особливо гостро, коли на підставі нею ж толерованих законів до активної ролі в суспільно-політичному житті прийшли нові течії — мета яких полягала вже в цілковитому знищенні й демократії, і самої держави. В цьому парадоксі виявилася вже виразна артеріосклероза демократії й цілковитий занепад її самоохорончого інстинкту, з доведенням її ідеалу »політичної свободи« до повного абсурду.

Витворена по війні загальна ситуація, що характеризувалася все зростаючими міжнародними конфліктами, загостреною політичною й соціальною боротьбою та господарськими кризами — кинула всі народи світу в розпучливі настрої. Невдоволення з існуючого стану річей перетворювалося в потужні підривні революційні рухи. Обставини вимагали рішучого й послідовного перегляду всієї системи суспільного існування. Але годі було чекати від демократії сміливого й чинного втручання в події! Роздерта внутрішніми чварами, катаклізмами й суперечностями, вона протиставила розбиваючим її силам тільки старі, затріпані слова: »свобода, рівність, братерство«...

Парадоксальність швидкого розкладу демократії в тому часі стає особливо дивоглядною, коли мати на увазі, що саме повоєнні роки були періодом її найбільшого тріумфу в історії! Нову політичну рівновагу сперто тоді на так зв. великих демократіях (Франції, Англії, Америці). У Версаї проголошено перемогу демократичних ідей; майже всі монархії й залишки абсолютизму зникли. Всі держави — старі й новостворені — зачали пере-

будувати свої устрої »за останнім словом« демократичної техніки — беручи з арсеналу демо-ліберальної ідеології все, що тільки можна було взяти... Сама доля сиріяла демократії — здвигаючи їй величаву будову... Та потрібно було вже небагато часу для остаточного пересвідчення, що ця будова — дімок із карт, поставлений на піску.

З новітньої історії демократії можна вивести своєманітний суспільний закон: чим із більшою легкістю в даній країні перемагали формальні принципи демократії — тим із більшою швидкістю ці принципи там банкрутували! За цим законом, в перемежку тільки одного - другого десятиліття після світової війни, подібно на метеорити, позникали за чергою в різних країнах наймодерніші демократії: в веймарській Німеччині, в Австрії, Мадярщині, Італії, в Польщі, Румунії, балканських і прибалтійських країнах, і т. д.

Так витворився стан перманентної кризи демократії. Як бачимо, процес її розхитання й дегенерації започаткувався вже давно. Механічно поступаючи вперед і поширюючися **кількісно**, демократія водночас **розкладалася внутрішньо**. Складна повоєнна доба унагляднила цей її розклад у всій його неприхованій правді.

Нові ідейні й політичні рухи — це реакція на витворений демократією безнадійний стан. Одні з них (комунізм) — це реакція ще глибшого занепаду, в якому виявляються деструктивні сили, що загрожують людству катастрофою. Другі (націоналістичні) — це **здорові** відрухи омолоджених, обновлених індивідуальних і суспільних первнів,

що змагають до заміни перегнивших основ суспільного життя й перебудови його в конструктивному плані. Не в приклад космополітичному розгонові демократії — ці націоналістичні рухи не відриваються від того джерела, яке їх зродило — від **нації**, черпаючи в ній свої сили й конструктивні властивості.

Цих нових процесів і донині не годні зрозуміти представники демократії; сучасний її стан вони з ображеним виглядом приписують тільки «спілим, реакційним» силам... Між тим іде про **оборону** справжньої демократії від її профанаторів; демократії реальної — від професійної, християнської — від атеїстичної, про оборону народу від згубних впливів фразеологічної брехні. Час зрозуміти, що сучасна офіційна демократія давно вже не має нічого спільного з конструктивною ідеєю народоправства.

Фатальність долі демократії виявилася насамперед у неспівмірності її теоретичних кличів і конструкцій, з практичним умінням застосувати їх до життя. Викидуючи одною рукою перед народами прапори своїх ідейних постулятів — демократія другою штовхала ці народи на вістря ножа твердого життя, що ніяк не хотіло укладатися в її уроєні форми. І це не тому, що здійснення певної частини цих постулятів було засадничо неможливе, але тому, що демократія не виказала відповідного до розмаху своїх початкових ідей організаторського й реформаторського ґенія.

Марнуючи початковий потас, витрачаючи віру у свою місію — вона чим далі, тим усе виразніше

ставала човном, що йде самопливом. Контрасти між обіцюзаним і здійснюваним ставали все гострішими й нестерпними. Не вміючи виказати потрібної активності для погамовання відосередніх сил, що підточували її організм, демократія демобілізувала водночас відпорність і творчість самого суспільства. Показалося, що устрій політичної демократії може існувати й якось функціонувати лише в умовах спокою, стабільності й рівноваги. Лише тоді встані так-сяк ділати його складна, повільна, обтяжена зайвими атрибутами й суперечностями, організаційна машина. З ментом нарушення цього спокою й рівноваги — коли вимагане найбільше напруження ідейних, духових і жертвенних зусиль — цей устрій негайно викриває свої органічні хиби й дефекти.

В останніх роках спір про життєвість демократії й її устроєвих форм точився з особливою силою. Брало в ньому участь філософи, соціологи, історики, правники, політики, економісти і т. д. Тепер прийшов час для висновків цього спору. Їх продиктувало життя й його факти, які розкрилися перед здивованим людством з вибухом сучасної війни між демократіями й націоналістичними державами. На полях Фляндрії й Франції, демократія збанкрутувала катастрофально. І ця катастрофа до кінця викрила її парадокс, що став запереченням життєвих вимог і обставин нашої епохи. Прийшов час, коли це в усій повноті й ясності зрозуміли саме ті народи, яким лиха доля судила довший час бути »класичними демократіями«. Хто має очі, щоб бачити — хай уміє дивитися! Він ба-

гато навчиться з історії правління партійних клік і мафій, що репрезентували ці демократії...

Надломлені Версаєм сили Німеччини знову віднайшли себе в історичній місії націонал-соціалізму. Опанувавши владу, цей рух розпочав нову — від самих корінів — ідейну, організаційну, політичну, економічну й мілітарну перебудову нації — виявляючи в своїй творчості могутній духовий порив, реалізм і далекозорість. Цим його зусиллям — демократія не вміла впродовж низки літ протиставити жадного рівноцінного еквіваленту! Ніби для контрасту, вона робила якраз усе навпаки! Німецькій вірі й ідеї — вона протиставила свій скептицизм і релятивізм; жертвенності — аморальний культ найбільших життєвих вигод при найменших зусиллях; тоталітарній зорганізованості нації — суспільні антагонізми й партійні заколоти.

Коли німецька нація обмежила до мінімуму свої життєві потреби для завдань економічної автаркії — демократія весело глузувала, що Геринг годує німців »гарматами замість масла« й пропагувала безтурботне пожирання смачних »біфштексів«. І під її впливами сміявся над »дурними німцями« пересічний француз і англієць; навіть не підозріваючи, що прийде час, коли німці матимуть і гармати, і масло, а він ні того, ні другого... Націонал-соціалізм ударно виконував із молоді новий тип німця — борця й володаря; а в Парижі в цей час на педагогічних з'їздах учителі публично деклярували, що »найцінніша річ — це життя; краще бути в рабстві, ніж вмерти...« Але в умовах де-

мократії — їх ніхто не карав за цей злочин: вони ж, мовляв, висловлювали свої »особисті переконання« (найсвятіша для демократів річ!).

В посвяті й аскетизмі, німецька нація цілими роками — день і ніч — працювала на заводах і фабриках, в містах і селах. Для **будучності!** А у Франції в той самий час відбувалася вакханалія »ставіскіяди«, Блюм грав на демагогії 40 годинного робочого тижня, а »народні фронти« організували громадську війну, з саботажами й штрайками. І що найцікавіше для засліпленості й звиродніння демократії: всі ці злочини й безголовя проголошувалися за ідеал політичної мудрости, моралі, і за зразок »поступового« суспільства. Публичну опінію запевнювано, що все гаразд, ще Франція багата й сильна, має найкращу армію (тоді Петенові ще не давали говорити!) і — що найголовніше — »лінію Мажіно«. Для дефетизму й ментальности демократії — ця »лінія Мажіно« було своєманітним символом! І багатьом здавалося, що це все справді так, і що кінця не буде демократичній »проспериті«. Характерно, що навіть такий реалістичний французький ум, як Флянден, мав одного разу необережність заявити, що французький нарід »занадто розумний«, щоб запроваджувати в себе авторитарний устрій... Так у хаосі й безголові минали роки.

В Англії, завдяки великим традиціям корони й органічності устроєвих форм — демократія справді не мала таких дегенеративних форм, як у Франції. Але й тут десятиліття минали під знаком лібералістичної »прекраснодушности« й кволого паци-

фізму. Скрізь панувала оспалість, пасивність, інерція. Демократичні правителі Англії вірили, що в наш динамічний вік вони зможуть і надалі спокійно панувати над світом, навіть не маючи сталої армії! Самий факт, що маючи до диспозиції **пів мільярда** населення імперії, англійська демократія спромоглася вислати на поля Фляндрії тільки десять нужденних дивізій, або, що посідаючи величезний відсоток світового запасу сировини й золота, диспонуючи високо розвиненою індустрією, — вона не мала що протиставити німецькій авіації — говорять про неї вичерпуючо! Нездарності й безсиллю демократії в унутрішній політиці, товаришила її кволість і короткозорість в міжнародній. Так забривши в сліпий кут, опинилася вона перед закутою в сталь і залізо Німеччиною — сама дезорганізована й непідготовлена до війни.

В цьому знову знаходить собі підтвердження той факт, що демократія може існувати, коли навколо неї все спокійно й безжурно. Але досить сильнішого подуву вітрів, як вона одразу йде в розтіч і шукає захисту у тих, хто в нормальні часи не має з нею нічого спільного. Так було в Росії, де демократична «керенщина», викликавши злих духів революції — кинулася за рятунком до ген. Корнілова (якого тут же у паніці сама й зрадила). Це саме, дійшовши до краю безголовя, зробила німецька «веймарська» демократія. Так поступила й французька демократія. Опинившись перед чорним проваллям катастрофи, забріхана й занархізована в кінець — вона перекинула тягар історичної відповідальности на рамена Петена, Вейгана й

Енсіже (Hunziger), а сама стала з боку. До голосу прийшли жовніри, але занадто пізно! Це ті найкращі, що їх має французька нація, які ніколи нічого спільного з демократією не мали й занадто добре знали її »діла«, щоб не погорджувати нею (варто пригадати, що демократичні кліки перед кількома роками звільнили ген. Вейгана до демісії, як »неблагонадійного«...). Коли до ген. Вейгана звернулися за рятунком, він відповів: »Я виконаю свій обов'язок. Але, мої панове, — я не чудотворець!« Учень Фоша знав, що чудами війни не виграються й що десятиліть хаосу демократії за кілька днів не направити!

Які перспективи чекають демократію? Її доля в дуже великій мірі належить насамперед від вислідів війни. Повний мілітарний розгром демократії автоматично прискіпить її внутрішній і організаційний розклад. Можливо, і після цього вона ще певний час задержиться серед народів, традиції й характер яких уже занадто сильно підпали асиміляції її впливів і форм. Але й там, її перспективи залежатимуть від того, в якій мірі зуміє вона піддати ревізії вимог нової доби свій внутрішній зміст і устріву систему. Ця передумова буде рішальною для її долі й тоді, коли б — теоретично кажучи — їй удалося б оминути повної катастрофи в сучасній війні. Не улягає сумнівам, що свою »коронну« ролю в історії демократія вже відіграла. Вона без будучности.

П Р А Ц І
ІНЖ. М. СЦІБОРСЬКОГО.

1. **ОУН і селянство.** Видання 1933. р. Прага.
2. **Націократія.** Видання 1935. р. Париж.
3. **Україна й національна політика Советів.** Видання 1938. р. Нью Йорк.
4. **Земельне питання.** Видання 1938. р. Париж.
5. **Сталінізм.** Видання 1938. р. Прага.
6. **Україна в цифрах.** Видання 1940. р. Саскатун.
7. **Демократія.** Видання 1941. р. Прага.

12. IX. 1941

3186141125